

Р. КЕНЖЕБАЙ¹, А. КУРБАНИЯЗОВ²✉, Б. ТАСБОЛАТ¹

¹*М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті
(Қазақстан, Шымкент), E-mail: mega.rabiga@list.ru*

²*Халықаралық туризм және меймандостық университеті
(Қазақстан, Түркістан), E-mail: a.kurbaniyazov@iuth.edu.kz*

САЙРАМ АУДАНЫНЫҢ КИЕЛІ ЖЕРЛЕР ГЕОГРАФИЯСЫ ЖӘНЕ ТУРИЗМДІ ДАМУДАҒЫ МАҢЫЗЫ

Аңдатпа. Мақала Түркістан облысы, Сайрам ауданының киелі жерлер географиясын зерттеу мен картографиялау мәселелеріне арналған. Сайрам ауданының «Қазақстанның киелі жерлер географиясы» 100 нысанының тізіміне енген және еңбеген киелі орындар қарастырылған. Зерттеу аймағының қазіргі таңдағы физикалық-географиялық жағдайына талдау жасалынған. Түркістан облысы Сайрам ауданының киелі жерлер географиясы жан-жақты зерттеліп, киелі орындар географиясы қарастырылып, оларға талдау жүргізіліп, карта бетінде бейнеленді. Зерттеу жұмысының басты мақсаты – «Сансыз баптар мекені» болып есептелетін облыстың Сайрам ауданы, оның киелі жерлері мен орындарын қарастыру және қазіргі жағдайын зерделеу. Сайрам ауданының табиғи-мәдени мұраларын ескере отырып, әрбір киелі жер нысандарына талдау жұмыстары жүргізіліп, еліміздің киелі орындар географиясына еңбеген жаңа нысандарды кесте түрінде және ГАЖ технологиясының көмегімен карта бетінде бейнелеу. Зерттеу әдістері - тақырыпты зерттеу барысында аналитикалық шолу, салыстырмалы-географиялық, картографиялық, геоақпараттық әдістер қолданылды. Зерттеу барысында ГАЖ технологиясының көмегімен аталған ауданының киелі жерлері мен орындарының номенклатурасы жасалынды және электронды картасы құрастырылды. Ауданның киелі жерлер нысандарының бағыттары құрастырылды.

Кілт сөздер: Түркістан облысы, Сайрам ауданы, киелі жерлер географиясы, картографиялау, геоақпараттық технология

Кіріспе

Қазақтың кең байтақ жазира даласында өткен тарихымыздың куәсі болып табылатын киелі мекендер мен құпияға толы қасиетті саналатын жерлер көптеп кездеседі. Осындай киелі де әулиелі орындарды келешек ұрпаққа паш ету мақсатында құрылған «Қазақстан Республикасының киелі жерлер географиясы» жобасы ұлан-ғайыр жердегі қасиетті орындар мен мекендерді тереңінен қарастыратын және ұлттық сананы қалыптастырудағы қолға алынған игі іс болды.

---

*Бізге дұрыс сілтеме жасаңыз: Р. Кенжебай, А. Курбаниязов, Б. Тасболат. Сайрам ауданының киелі жерлер географиясы және туризмді дамытудағы маңызы // Bulletin of the International university of Tourism and Hospitality. –2024. –No3(5). –Б. 66–82. <https://www.doi.org/10.62867/3007-0848.2024-3/5.06>

*Cite us correctly: R. Kenjebai, A. Kurbaniazov, B. Tasbolat. Sairam audanynyñ kieli jerler geografiasy және turizmdı damytudaғы маңызы [Geography of sacred places and the importance of Sairam district in the development of Tourism] // Bulletin of the International university of Tourism and Hospitality. –2024. – No3(5). –B. 66–82. <https://www.doi.org/10.62867/3007-0848.2024-3/5.06>

Жобаның негізгі идеясы – «Орталықтағы Ұлытаудың төрінде орналасқан жәдігер комплексін, Түркістандағы Қ.Ясауи мавзолей-мұрағатын, Тараз қаласының көне ескерткіш-мұраларын, Ақтау өңіріндегі Бекет атаның кесене-ескерткішін, өр Алтай аймағындағы ежелгі қорымдарын, Жетісу өлкесінің қасиетті орындарын, сондай-ақ өзге де аймақтағы киелі орындарды өзара сабақтастырып, ұлттың жадында біртұтас комплекс есебінде орналастыру» болып табылады [1].

Осы жоба аясында еліміздің қасиетті орындары ретінде төмендегідей нысандары таңдалынып алынды. Олар: жоғары құндылыққа ие табиғаттағы және мәдени-танымдық объектілер, зайырлы және діни-сәулеттік ескерткіштер, халыққа танымал белгілі тұлғалардың ескерткіштері мен қорымдары және қазақ тарихында өшпестей із қалдырған тарихи-саяси оқиғалар өткен орындар. Тәуелсіздік алған жылдардан кейінгі қалыптасқан ұлтымыздың бірлігі мен бірегейлігін жаңғырту нышаны ретінде маңызды орын алған қазіргі заманауи нысандар да киелі орындар тізіміне енген.

Әлемнің әрбір елінде, әрбір халқында өздерінің қасиетті, кие қонған әулиелі орыны, тарихқа белгілі, болмаса мифология сипатындағы нысандары болған. Мұндай орындар әр мемлекетте тұратын халықтардың шығу тарихы мен өмір салты үшін маңызды фактор болып табылады. Киелі орындар әрбір халықты өз жеріне, мәдениетіне тұрақтылық танытатын негіздерді құрайтын тіректік нүктелері» - деп көрсетілген [2].

«Киелі жерлер - бұл Қазақстан арқылы өткен, біздің ата-бабаларымыздың ізі жатқан Жібек жолын атауға болады. Онда - батырлар шайқасқан орындар. Ол - біздің орта ғасырдағы қалаларымыз бен сақтардың орасан зор қорғаны: Есік, Берел, Алматы, бұлар - петроглифтер мен түркі дәуірінің киелі жерлері, осының барлығы тарихымыздың негізін құрайды» [3].

«Еліміздегі қасиетті орындардың басты объектілері - қазақ халқының тұрмыс-салты мен өмірінде аса құнды болатын және ұлтымыздың бірлігі мен жаңару белгісі ретінде құрметтейтін табиғаттағы объектілер және мәдениет мұралары, тәуелсіздік және сәулет өнер туындылары, кесене-қорымдар, өткен тарих пен саяси оқиғаға байланысты құрылған мекендер. Қазақ жерінің киелі орындарын типке бөлуде біздер, «Қазақстанның қасиетті орындары» жобасын басшылыққа алып, алты топқа жіктедік. Жіктеме бойынша; табиғат баурайындағы ландшафттық бейнесі ерекше қасиетті орындар; археологиялық және архитектуралық ескерткіштер; қазақ хандығының астанасы болған қалалар; халық зиярат ететін діни-ғұрыптық нысандар; тарихтағы тұлғалармен байланысты қасиетті орындар; саяси-тарихи оқиғаға байланысты киелі мекендер [4].

Бүгінгі таңда табиғаттағы көркем ландшафттық нысандар да қасиетті орындар есебінде қарастырылып жүр. Оған белгілі табиғат межелері, биік тау шыңдары, таулар, асулар, көл сулары, емдік суы бар қайнарлар, адамдар мен қоғамдық қызметтің кең тараған аумақтары кірген. «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» мақаласы аясында жұмыс жасаған «Киелі жерлердің географиясы» жобасы аясында әр өңірлердегі киелі орындардың санаты мен тізімін жасау үшін тарихшы, ғалым, археолог және т.б. мамандардан құралған арнаулы өңірдегі жұмысшытар топтары жасақталып, жобасы даярланды. Түркістан облысы тарапынан республикадағы «Қасиетті Қазақстан» орталығына 104 нысан іріктеліп, ұсынылған еді. Оның ішінде 38 үлкен және 66 микро нысандар болды. Атап айтсақ, 12 сәулет, 24 археологиялық, 42 зияраттық орындар, 4 тарихи тұлға мен саяси оқиғаларға қатысты нысандар, 22 табиғаттағы әсем ландшафттық нысандар. «Қасиетті Қазақстан» орталығы тарапынан республикаға ұсынылған объектілердің арасынан 100 нысан іріктеліп

алынған. Тізімге облысымыз бойынша 23 нысан ендірілген. Нысандар саны өзге облыстармен салыстырғанда саны жағынан екі есе көп екендігін көрсетеді [1].

Төмендегі алты жіктеме бойынша облыстың қасиетті орындары мен объектілерін зерттей келе кесте құрастырылды (кесте 1).

Кесте - 1 – Түркістан облысының киелі жерлер географиясы

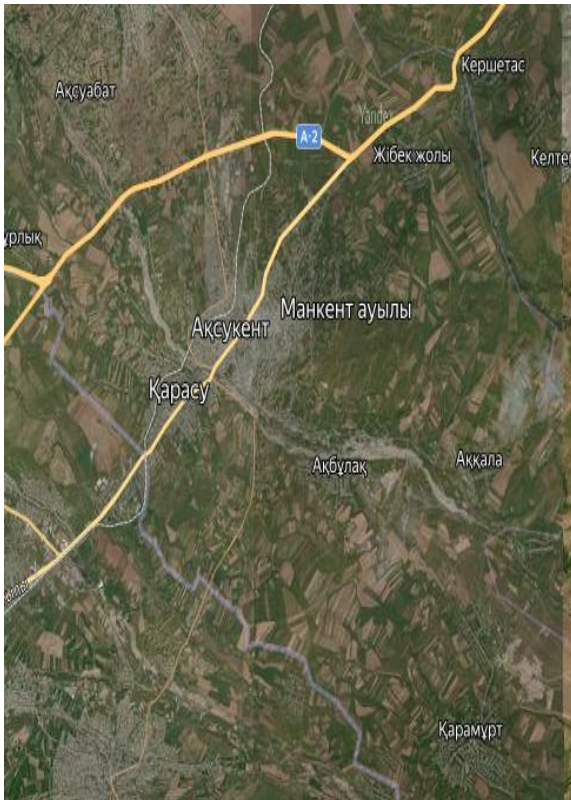
№	Киелі жерлер географиясының санаты	Енгізілген нысандар	Географиялық орны
1	Елімізде айрықша қорғауға алынған табиғаттағы мұра ескерткіштер	Қазығұрт тауы	Түркістан облысының, Қазығұрт ауданы
2	Археология және архитектура ескерткіштері	-	-
3	Орта ғасырдағы ірі қала орталықтары мен Қазақ хандығының астанасы болған қалалар	Көне Сауран қаласы (XIII-XVIII ғғ.)	Түркістан облысының Түркістан қаласы
		Көне Отырар қаласы (I-XVIII ғғ.)	Түркістан облысының Отырар ауданы
		Ертедегі Созақ қаласы (X-XVIII ғғ.)	Түркістан облысының Созақ ауданы
		Көне Сайрам (Исфиджаб) қаласы (XIII-XVII ғғ.)	Түркістан облысының Сайрам ауданы
4	Діни және ғибадаттық орындар	Яссауи кесене-комплексі (Рабия Сұлтан Бегім кесенесі XV ғ., Үлкен Қылует XII ғ., Күлтөбе (Ясы) қалашығы, Гауһар ана кесенесі), Үкаш ата мазары (IX-X ғғ.).	Түркістан облысының Түркістан қаласы
		Арыстан баб кесенесі (XII ғ.)	Түркістан облысының Отырар ауданы
		Ибраһим ата (XI-XII ғғ.), Қарашаш ана кесенелері (XI-XII ғғ.)	Түркістан облысының Сайрам ауданы
		Қарабура кесенесі	Түркістан облысының Сарыағаш ауданы
		Бәйдібек би, Домалақ ана кесенелері	Түркістан облысының Бәйдібек ауданы
5	Тарихтағы тұлғалармен байланысты орындар	-	-
6	Тарихтағы оқиғаларға қатысты орындар	Ордабасы тауындағы «Бірлік» монументі	Түркістан облысының Ордабасы ауданы

Тақырып бойынша материалдарды жинақтау мен жүйелеу және талдау жүргізудің аясында біздер, мынадай нәтиже мен қорытындыға келдік: облыс бойынша қарастырылған киелі орындардың көпшілігі көне Ұлы Жібек жолы бойында орналасқан. Сонымен қатар облыстың аумағында діни-мінәжаттық және зиярат етуге бағытталған қасиетті орындарды көптігі байқалады. Бұл өз кезегінде діни туризмді дамытуға мүмкіндіктің жоғары екендігін көрсетеді. Зерттеу барысында қасиетті орындар санатына қосуға болатын объектілердің молдығы айшықталды.

Зерттеу нысаны

Зерттеуге арқау болған - Сайрам ауданы облысымыздағы жерінің көлемі бойынша ең кіші аудан болып табылады. Орталығы - Ақсукеңт селосы. Ауданның құрылған жылы

1928 болып саналады. Жер көлемі 1,1 мың км², облыс аумағының 0,9%-ын құрайды. Тұрғын халықтың саны 2023 жылдың статистика мәліметі бойынша 231,9 мың адам. Шектесуі: солтүстікте Бәйдібек ауданымен, батыс бөлігінде Ордабасы ауданымен, шығыс бөлігінде Түлкібас ауданымен, оңтүстік шегінде Төлеби ауданымен, сондай-ақ және оңтүстік-шығыс тұсында Шымкент қаласымен шектескен (карта 1) [5].

Карта - 1 - Сайрам ауданының гибридік және әкімшілік картасы

Мәлімет көзі: [https://yandex.kz/maps/116943/sayram-district/hybrid/?ll= 69.875266%2C42.403930&z=11](https://yandex.kz/maps/116943/sayram-district/hybrid/?ll=69.875266%2C42.403930&z=11) [4].

Ауданның тарихы Тарихи деректерді сараласақ, Сайрам (Исфиджаб, Испиджаб) орта ғасырдағы Оңтүстік Қазақстан өңіріндегі - ірі қаланың бірі болған [5]. Махмұд Қашқаридің - «Диуани лұғат ат-түрік» атты еңбегінде қаланың ежелгі орнының бүгінгі Сайрам селосының оңтүстік-батыс бөлігінде - Шымкент қаласынан 12 шақырым жерде орналасқаны жайындағы көне деректер ұшырасады. Жазбада «Сайрам - Исфиджаб деп аталған аппақ кенттің атауы» деп көрсетіледі. Бұдан шығар қорытынды, Сайрам «Исфиджаб» кентінің соңғы атауы болуы мүмкін.

Қазақ хандығының XV-XVII ғғ. тұсында Сайрам қаласы – аса үлкен сауданың, қолөнері дамыған және діннің орталығы болуы мүмкін. Қалаға алғашқы зерттеулерді - 1923 жылы - П.П.Иванов, 1925 жылы - М.Е.Массон, 1947 жылы - Н.Бернштам секілді ғалымдар басқарған. Сол кездегі зерттеу жұмыстарын жүргізген экспедицияның археологиялық қазба жұмысының барысында Оңтүстік өңірде, айнала маңы төрт ана кесенелері қақпадан тұратын дуалдармен қоршалған, көлемі 28 гектарды құрайтын қаланың орны табылған. Қаланың ортасында сан алуан мазарлар сақталғанды. Ең көнесі - Падишаһ Мәлік баба мазары болып саналады. Ескерткіш IX-XVIII ғғ. салынған. VI ғ. үлкен қарқынмен дамыған Испиджаб қаласы оңтүстік аймақтағы ірі сауданың және мәдениет орталығының біріне айналды. VII ғ. Орта Азияны арабтар жаулаған тұста, ол өңірдегі гүлденген қала еді [7].

Сайрам жерінің өзіндік тарихи ерекшеліктері:

1.Ежелгі Сайрам атауы көне заманнан бері бүгінгі күнге дейін бірнеше рет өзгеріске ұшыраған;

2.Орта ғасыр архитектуралық ескеркіштерінің сақталуы Сайрам өңірінің ерекшелігінің бірі;

3.Араб ғалымы Якут Хамавий мен араб тарихшылары Ежелгі Сайрам жерінде VIII-XI ғғ. өзге кенттерде кездеспеген орта ғасырларда салынған жер астындағы жолдардың болғаны жөнінде мәлімет қалдырған;

4.IX ғасырда ежелгі Сайрам жеріне он бір рет жойқын шабуылдар жасалса да, қаланың өзіндік кейіпі сақталып қалғандығы.

5.Ескі Сайрам шаһарының атап өтер айрықша ерекшелігі, Ташкент қаласын қоршап тұрған дуал қабырғасының қалыңдығы 1 қабаттан тұрса, Сайрамды қоршаған дуалдың қабырға қалыңдықтары 2 қабаттан тұрған;

6.Қазақстан жерінде Сайрам аймағы тұңғыш ислам дінін қабылдаған мекен екен;

7.Сайрам өңірі көне Ұлы Жібек Жолдың бойында орналасқан және сол кездегі аса үлкен сауданың және қолөнердің ортасы болған;

8.Көне Сайрам аумағында 1700 Рабаттар болған.

9.3000 мың жыл бұрынғы «Авеста» киелі кітабында Иран, Тұран, Хорезм секілді ірі мемлекеттер санатында Сайрам өңірінің болуы, ондағы ежелгі Сайрам кенті туралы мадақ жырлар қаланың өзіндік ерекшелігін айшықтаған.

Гидрографиясы мен климаттық жағдайы:

Ауданның шығысында Машат өзені, орталығында Ақсу өзені, ал солтүстігінде Арыс өзені ағып өтеді. Аудан жері негізінен оңтүстіктен солтүстікке қарай көлбеу жатқан тауәтектік жазық; кей жері төбелі, сайлы-жыралы келеді [8].

Климаттық сипаты ауа-райы континентті, қыс мезгілі салыстырмалы жылылау, жаз мезгілі ыстық және аңызак болып саналады. Ауадағы орта температура қаңтар айында 3-4°C, шілде айында 24-26°C. Жауын-шашынның жылдағы орта мөлшерлері 250-350 мм құрайды. Аудан территориясында құрылыс өнеркәсібінің кен орындары кездеседі. Топырақ жамылғысы, басым бөлігін сұр, сұр-қоңыр топырақтар құрайды. Жерінің көп бөлігі егістік үшін қолданылады. Табиғи өсімдіктер ландшафтысы тек егістіктер мен сайларда және жыралардың беткейлерінде ғана сақталған. Өсімдіктері жусандар, жантақтар, жыңғылдар, өзеннің бойындағы құрақтар т.б. өсімдіктер. Жануарлар дүниесінен қасқырлар, түлкілер, қояндар, борсықтар, саршұнақтар, қырғауылдар, бөденелер мен кекіліктер кездеседі. Аудан туралы қысқаша мәлімет 2-кестеде берілген [9]

Кесте - 2 – Сайрам ауданы туралы қысқаша сипаттама

1	2	3
1	Мемлекет	Қазақстан Республикасы
2	Статусы	Аудан орталығы
3	Облысы	Түркістан
4	Координатасы	42°25'42" с. е. 69°50'25" ш. б. (G) (O) (Я)
5	Құрылған уақыты	1928
6	Ресми тілі	қазақ
7	Халық саны	231,9 мың адам (2023).
8	Жер аумағы	1 148 км ²

1	2	3
9	Жер бедері	Тауетектік жазық; кей жері төбелі, сайлы-жыралы
10	Су торлары	Машат, Арыс, Ақсу, Сайрамсу, Бадам өзендері
11	Климаты	Континентті
12	Топырағы	сұр, сұр-қоңыр

Ауданның киелі жерлер географиясы

Зерттеу барысында біз «Қазақстанның киелі орындары» тізіміне енген және әлі де тізімге кірмеген бірнеше нысандарды қарастырдық. Әрине аудандағы белгілі - Ибраһим ата мен Қарашаш ана кесенелері. Бұлар тек облысқа ғана емес қазақ елі мен жақын шетел мемлекеттеріне де таныс нысандар.

Ибраһим ата кесенесі - белгілі уағызшының мазарына қойылған сәулеттік ескерткіш. Ақсу ауылына бабар жолдағы Сайрам ауылының шетіндегі биік жерде орын алған. Алғашқы рет кесене XVI-XVII ғғ-да салынған. Дегенмен кесене қирағаннан соң XIX ғ. қайтадан тұрғызылған. 50-жылғы қатты жер сілкінісінен кесененің күмбезі құлап, кейіннен өзге кейіпте қайтадан жасалынған. Кесененің құрылысы бір камерадан тұратын шаршы үлгісінде салынған. Кесененің аумағы 7,2x7,2 м, ұзындығы - 8,25 м. Ғимараттың құрылысы бір орынжайдан тұратын екі деңгейлі болып тұрғызылған. Оңтүстік тұсында кіреберісі, батысында ағаш жақтаудан тұратын терезесі салынған. Кесененің ішкі бөлігіндегі қабырғалары әрленген, ал едендері кірпішпен қапталған. Үстіңгі бөліктері цемент пен балшықты қоспамен араластырылып сыланған. Күмбез 50-жылы құлаған. Содан кейінгі тұрғызу жұмыстарында кесене төбесі ақ жапырағы бар қаңылтырмен қапталған. Күмбездің орта тұсына сүйір ұшы бар мұнара қойылған. Оның солтүстік-батысы мен оңтүстік-батысында тереңдігі аз сүйір ұшы бар текшелі порталдар салынған. Ибраһим ата - атақты сопы Яссауидің әкесі, дін көсемі болған, әрі сол уақыттың әйгілі уағызшысы болған. XI ғ. Сайрам қаласы ислам дінін таратудың орталығы болған. Текті отбасыда туылған, әрі бақуатты жер иеленуші болды. Оның әулиелік қасиеті мен уағыз таратушы қабілеті жайында халықтың арасында көптеген аңыз-әңгімелер тараған. Ибраһим ата мұқтаж және кедей адамдарға үнемі қол ұшын созған және тақуа өмір сүрген. Өзінен кейінгі көптеген шәкірттеріне ізбасарларына ислам дінін уағыздаған [10].

Қарашаш Ана кесенесі - аудандағы тарихи кесененің бірі. Мазар сопы әрі ұлы уағызшы Қ.А.Яссауидің анасына арнап салынған. Кесенегі XIX ғ.қайтадан жаңғырту жұмыстары жүргізілген. Оның өз есімі - Айша бибі болған. Сайрам өңіріндегі белгілі Мұса шейхтің қызы болған. Деректерде Қарашаш Ананы өз дәуірінің білімді де тәрбиелі адамы болған деп келтірілген. Дәулетті жанұяда өмірге келген Қарашаш ананың түс жору қасиеті мен адамдарды емдеген. Қарашаш ана өзінің уақыттарын тек балаларының тәрбиесіне ғана емес, сонымен қатар көмекке мұқтаж жандармен өткізген. Өз өңіріне өзінің аналық және мейірімділік қасиеттерімен танылып, сыйлы болған.

Кесене тұңғыш рет VIII ғ. салынған. Дегенмен уақыт өте келе табиғи процестердің салдарынан кесене құлаған. Бірақ қайтадан қалпына келтірілген. Бүгінгі күнде сақталып қалған кесене XIX ғ. ортасында тұрғызылған. Құрылысы Орталық Азия мен және Қазақстан жерінде тараған төрт бұрышты 27*27*5 см мөлшеріндегі күйген кірпіштерден тұрғызылған. Сондай-ақ құрылысқа ағаш, саз секілді табиғи өнімдер мен арша өсімдігі пайдаланылған. XIX ғ. құрылысын қайтадан салу барысында күмбезі айталықтай өзгеріске ұшыраған. Кесене

көлемі шаршы пішінді 6,3*6,3 м құрайды. Күмбез биіктігі 7,08 метрді құрайды. Оңтүстік пен батыс бөліктердегі қабырға маңдайшалары сүйір форма тәріздес етіп салынған. Өрнек пішінді қыштарды қалауда күмбездің дөдегесі айналдырылып белдеуін тартқан. Күмбездің қарсы бетін қалауда кәдімгі қыштар пайдаланылған. Еденінің құрылысына келсек, кірпіштері құмның үстіне орналастырылған. Қабірі мәрмір тақташалармен көмкеріліп, күмбездің төріне орналастырылған. Кесене сапалы құрылыс материалдарымен жақсы салынғандықтан, 2 ғасыр уақыт ұзақ сақталған. Құрылыс барысында қолданылған ағаштың бөліктері мен оюлары сақталып қалған. 1996 ж. күмбез ақ түспен қапталып, 1997 ж. кесенеде жаңғырту жұмыстары жүргізіліп, Қазақстандағы көрікті жерге айналдырылған. Кесене ішіне Қарашаш ананың мәйітімен қатыр, оның туыстары Ибрагим, Сүлеймен, Салим және Дәуіт қожалардың мәйіттері қойылған [10].

Қазы Байзави әулие - көне Сайрам қаласының Оңтүстік дарбазасы тұсынан шығатын берісіндегі сол жақта Қазы Байзавидің бейітінің үстіне орнатылған кесене болып табылады. Көлемі 7*9 м, күмбездің биіктігі 11 м. Кесененің ішіндегі қабір шығыс пен батыстық стиль түрінде жасалынған. ХІХ ғ. орта тұсында салынған деген жорамал бар. Кесененің батыс және оңтүстік жағында кішігірім бастырмалар құрылған. Қазы Байзави кесенесінің республикалық маңызы бар. Қазіргі таңда Үкіметтің тарапынан қорғауға алынған үлкен зиярат орны. Оған Иран, Ауғанстан, Түркия, Өзбекстан Республикасынан да зиярат жасаушылар келіп тұрады. Қазы Байзави туралы мынадай дерек бар. Оның әуел бастағы есімі Ишан қожа болған және ІХ ғасырда өмір сүрген. Қазі өз заманының көптеген ғылыми жетістіктерін оқып үйренген ілімі жоғары адам болған. Әсіресе Құран Кәрімді, Хадистерді жас кезінен-ақ білген. Кесене Қаратөбе ауылы, Ю,Сареми көшесі, н/ү орналасқан. Аудан орталығынан 25 шақырым, жол жағдайы жақсы [9].

Сүзік ата - Сайрам ауданының оңтүстік бөлігіндегі төбеде Сүзік ата кесенесі орналасқан. ХІІ-ХVІ ғғ-да салынған. ХVІІІ ғғ 27*27*5 см етіп, күйдірілген кірпіштен тұрғызылған кесене, уақыт өте қирауға ұшыраған. 1996 ж. аймақтың азаматтары Анармет, Ергаш және өзге де адамдардың қолдауымен әсем кесене тұрғызылған. Ұста Рысмет Тұрдыметовтің шеберлігімен салынды. Қазіргі ғимараттың көлемі 5*5,5, биіктігі 6,5 м. Сүзік ата жайында Сайрам туралы шежіреде оның аты Мұстафақұлы Қожа деп көрсетілген. Сүзік ата өз дәуірінің көзі ашық, сауатты адамы болып, Алланың өмірін, пайғамбар жолын берік ұстанған. Мұсылман қауымның бес парызын суатты орындаған. Ташкент шаһарында да Сүзік атаға кесене мен мешіт тұрғызылған. Үлкен көшесінің бірі осы әулиенің есімімен аталады. Сайрам өңіріне Өзбекстан Республикасының халықтары жиі келеді. Аудан орталығынан 4 шақырым қашықтықтағы Қаратөбе ауылына тұрғызылған.

Ақ ата баба кесенесі. Тарихтағы деректердегі шынайы есімі Шахабиддин Исфиджаби. Алайда адамдар арасында Ақ ата атымен атақты болған. Х-ХІ ғғ. арасында өмір кешкен, өз уақытының данышпаны болғанды. Кесене мөлшері 4*5 м, биіктік 5*5 метр. Халықтарды имандылық пен сауаттылыққа уағыздаған ғұлама ұстаз еді. Ақ ата бабаны Яссаудің тұңғыш ұстаз-мұғалімі болған деген ақпараттар бар. Сайрам ауылының, Ақ ата баба көшесінің бойында, аудан орталығынан 20 шақырым жерде орын тепкен.

Қыдыр мешіт мұнарасы. Мешіт туралы мәліметтер Сайрам жайындағы тарихи шежірелер, қаладағы мешіттер, мұнаралар және жердің асты жолдары объектілері жайындағы деректермен қатар кездескен. ХІ ғ. Сұлтан Мансұр патша болып тұрған тұста салынған және бұзылуға ұшыраған. Ол жер астындағы жолдың біраз аумағын басқан. 1948 жылы болған жер сілкінісі барысында мұнараның біраз бөлігі қирағанды. Сайрам

ауылындағы Әмір Темір көшесі, ауданнан 20 шақырымды қашықтықта орын тепкен.

Қожа Салық кесенесі. Кесене құрылысы екі порталды, күмбез пішінді. Көлемі 6,7*5 метр, биіктігі 7,7 метр. XVII ғ. күйген қышпен соғылған. 2009 жылы қайта күрделі жөндеуден өткізілген. Сайрам ауылы, Әмір Темір көшесінің бойында, аудан орталығынан 21 шақырым қашықтықта орын тепкен [11].

Мірәлі баба кесенесі. Кесене XIX ғ. II жартысында тұрғызылған. Көлемі 9,8*6,4 м. Күмбездің биіктігі 9 м. Кесене төрт бұрышты портал-күмбез түрінде құрылған. Қабырғалары 27*27*5 мөлшерлі күйдірілген кірпішпен қаланған. Ол өз дәуірінің жетік ғұламасының бірі болған. Ислам дінін уағыздау, ел арасында тарату секілді істерді атқарған. Сайрам ауылы Ә.Темір көшесі, аудан орталығынан 20 шақырым жерде орналасқан.

Мірәлі Баба күмбезі - Сайрам селосының маңында тұрғызылған сәулет ескерткіші. Көне деректер негізінде күмбез XI-XII ғғ. өмір сүрген әулие адамның қабірінің басына салынған. Қирап, жойылуға ұшыраған көне мазардың орнына XV-XVI ғғ. тұрғызылған. М.Е.Массонның дерегінде 1925 ж. кесене құлаған, күмбездің соңғы кірпіштері жойылған. XIX ғ. соңында күмбездің бүгінгі сәулеті тұрғызылған. 120x250x60 мм көлемді кесене күйген қыштан тұрғызылған. Ішкі құрылысы сылақ көрмеген, төбесі текшелі күмбез пішінмен көмкерілген. Сыртқы көрінісі сыланған. Күмбездің қас беттері биік аркалы қуысты порталдармен безендірілген. Қуыстың ойығына кіретін тұсында есігі шыққан. Ішкері құрылысы аркамен ойылған қабырғалары бар шаршы тектес бөлме. [10].

Балегардан баба кесенесі. XIX ғасырда кесене порталды үш күмбезді етіп салынған. Көлемі 11*6 м, биіктігі 10 м. Кесенеде үш бөлмелі зиратхана, екі жанында көрханасы бар. Бөлменің теріскейінде Балегардан баба қабірі, оңтүстігінде ол кісінің немересі Саид Қожақантаның қабірі бар. Жергілікті халық алла үшін пайғамбар жолында күрескен, ақыретті ойлап исламды жайған, сол жолда шейіт кеткен Абдулазиз бабты құрметтеп келеді. Абдулазиз бабты адамдар жамандықты қайтарушы деп сенген және Балегардан баба деп атаған. Кесене Сайрам ауылындағы Ю.Сареми көшесінде тұрғызылған.

Махмутхан ата кесенесі. Махмутхан ата А.Яссауидың үлкен бабасы болып есептеледі. Уақыт өте келе кесене бұзылуға ұшыраған. Жергілікті тұрғын Т.Халмурадовтың басшылығымен көлемі 4*5 метр, биіктігі 7 метрлік кесене тұрғызылған. X ғасырда тіршілік еткен ол Ибраһим Шейхтың әкесі болды. Көзі ашық, білімді, ақылды да терең ойлы Махмутхан ата өз дәуірінің ұстазы ретінде саналған. Оның исламдық өркениетті ойып алар орны бар. Сайрам ауылы, Ибрагим ата көшесінің бойында ауданның орталығынан 21,5 км қашықтықта тұрғызылған.

Жаныс баба кесенесі. Кесене құрылысы 2003 басталып, 2004 жылдың қараша айында толық біткен. Көлемі бойынша биіктігі 33 метр, төменгі іргетасының ені – 12*12, орта бөлігінің көлемі 8*8 метр. Ішкі құрылысына келсек таза мрамормен қапталған, сыртқы құрылысына гранит тастары қолданылған. Кесененің авторы әйлі сәулетші А.Әзімбаев. Аудан орталығынан 15 шақырым қашықтықтағы Қарамұрт ауылындағы Полатов көшесінің бойында тұрғызылған [11].

Мариям Ана (мешіті) кесенесі – Сайрам ауданының орталығынан шығысына таман Бибі Мариям кесенесі, Мариям ана қабырстаны тұрғызылған. Кесенеге зиярат етушілер, өздерінің мұндарын шағып, дұға-тілектерін тілеген. Қайсыбір деректер бойынша Мариям ана Иса пайғамбардың анасы деп көрсетіледі. XIV ғ. аяғында орыстың шиновнигі Иса пайғамбардың анасы деп құрмет тұтып, осы маңға кесенені салдырған. 30 жыл ішінде кесене бұзылған. Сайрам ауылының тұрғылықты адамы И.Маккамбаев Мариям ана кесенесін өз

қаржысы есебінен қайта тұрғызған. Географиялық орналасуы бойынша, аудан орталығынан 22,5 шақырым қашықтықтағы Шымкент қаласындағы Әмір Темір көшесінің бойында (225Б), орналасқан. Ол жас кезінен-ақ дін жолына түскен. Шариғаттың заңдарын мүлтіксіз орындаған және адам емдеумен де айналысқан

Ауданның оңтүстік бөлігінде орналасқан «**Әбділ-Әзиз баб**» кесенесі қазіргі таңда Қазақстанның киел объектілер санатына кіргізілген. Тарихтың дерегі бойынша, 766 жылдары жерімізге Ысқақ баб басқарған араб жасағы кірген. Ол тек қана жасақ қолбасшысы ғана емес, ислам дінін таратуда ерен ерлігімен тарихта қалған [13].

«**Әбділ-Әзиз баб**» кесенесі - соғыс, жаңбыр, өрт әсерінен көп зардап шеккен. Содан кейін кесене өз сұлулығын жоғалтқан. Қарахан дәуірінің (IX ғ.) сәулет ескерткіші болып саналады. XIX ғасырда кесене қайта жаңартылып, құрылыс жұмыстары аяқталғаннан кейін пайдалануға берілген кесене. Кесене - Шымкент қаласының Қаратау ауданындағы Сайрам тұрғын үйдің алабына салынған [14].

Сайрам ауданында кесенелер мен бірге тарихи оқиғаларға қатысты нысандар да кездеседі. Соның бірі де бірегейі - **Мәртөбе комплексі**. Географиялық орналасқан жері - Шымкент қаласы, Қаратау ауданы, Сайрам ауылынан Қарамұрт ауылына қарай шыға берістегі жолдың сол жақ қапталы. Төбе негізінен VII-XII ғғ көне қалашықтың орны болып саналады. 20*30 метрлік өлшемдегі цитадель. Оның биіктігі 6-7 метр, төбесі – тегіс болып келген.

Мәртөбе басында XVII ғ. билікті құрған Есім хан бастап, XVIII ғ. хан болған Тәуке ханның тұсына дейінгі алты алаштың ұрпақтары бас қосып, би кеңестері құрылған. Сол замандағы «Есім ханның ескі жолы» және өз Тәукенің «Жеті жарғысы» да Мәртөбеде талқыланып, халыққа жарияланғанды. Мәртөбенің «Ұлы дала парламенті» деп аталуы «Жеті жарғы» қабылданар уақытта қазақтың әйгілі 12 би-шешендері, олардың санатында Төлеби, Қаз дауысты Қазыбекби, Әйтеке би және Жайма, Сасық, Көкім сияқты билері де ат салысқан.

Қарауыл төбе - Аудан орталығынан 3 шақырым жерде Манкент ауылындағы, Қарауыл төбе көшесі бойында орналасқан. Төбеде сол кездегі тұрғылықты халық жау көрінген уақытта «От жағып» белгі берген. Соның нәтижесінде халық жаудан сақталған.

Сиқым баба ескерткіші. Сайрам ауданының ортасынан 15 км қашықтықтағы Жібек-жолы ауылының маңындағы ескерткіш санатындағы кесене болып табылады.

Ханқорған төбесі – Тарихи деректер бойынша хан Абылайдың бекінісі болған.. Көлкент ауылының маңындағы төбе.

Абылайхан өмірінің соңғы кездерін Ханқорған қалашығында өткізген. Қалашықтың орны Сайрам ауданындағы Мәдени ауылынан 0,5 км қашықтықтың батыс бөлігінде орналасқан. Осы қалашықта Ә.Марғұлан атындағы Архелогия институтынан құрылған экспедиция мүшелері бірнеше жыл бұрын «Халық - тарих толқынында» және «Қазақстанның ежелгі және ортағасырлық тарихы археологиялық зерттеулер тұрғысынан» тақырыптары бойынша ғылыми-зерттеу жұмыстарын жүргізіп, таңғажайып жаңалықтар ашты. Зерттеулер нәтижесінде қалашықтың XI-XIII ғғ-да пайда болғандығы жөнінде ғалымдар өз болжамдарын ұсынған. Құрылысы бойынша қалашық негізгі үш бөліктен құралған: ішкі қамалы, Шахиристан және Рабат деп аталған. Тарихи деректер мен зерттеу мәліметтері бойынша ғалымдар Ханқорған қалашығын XVIII ғасырдағы «Үлкен орданың» орны болғандығын дәлелдеді. Археологиялық қазба жұмыстары нәтижесінде алынған 200-дей қыштан жасалынған ыдыстар мұражай қорына өткізілді.

Зерттеу жұмыстары нәтижесінде ауданның территориясында 58 тарихи мекендер мен қалашықтар, архитектуралық және қала құрылысының ескерткіші болған.

Сайрам ауданы көне ескеркіштер мен қалашықтарға, сондай-ақ тарихи шежірелер бойынша баптар мекеніне өте бай өңір болып саналады. Осы киелі де әулиелі орындарды кеңінен қамту аясында 2017 жылы туристік бағыттар даярланған. Негізгі бағыттар Қарамұрт ауылдық округіне қарасты Қытай тарихнамасы бойынша «Садағы мен семсерін» қолынан тастамаған батыр қолбасшы «Хален бап» және Көлкент ауылындағы Абылайхан ханның бекінісі саналған «Ханқорған төбесі» секілді орындарға бағытталған. Біздер де өз зерттеуімізде ауданның киелі орындарын қамту мақсатында маршруттық сызбалар даярладық.

Нәтижелері мен талдау.

Түркістан облысы, Сайрам ауданы киелі жерлер мен нысандар көптеп шоғырланған аймақ болып табылады. «Қазақстанның киелі жерлер географиясы» санаты бойынша тізімге енбеген нысандар туралы мәліметтер жинақталып, жүйеленді. Ауданның киелі орындары туралы материалдарды кесте, картографиялау әдісі және маршруттық бағыт ретінде көрсету түсінікті де көрнекті әдіс болып саналады.

Сайрам ауданындағы киелі орындар мен кесенелер туралы мәліметтерді жүйелеп, төмендегідей кесте құрастырдық. Кестеде олардың орналасқан географиялық орны мен салынған жылдары туралы мәліметтер кіріктірілген (3-кесте).

Кесте - 3 – Сайрам ауданындағы кесенелер мен күмбездер

№	Кесене немесе күмбез атауы	Алғаш салынған жылы	Географиялық орналасуы
1	2	3	4
1	Ибраһим ата кесенесі	XVI-XVII ғасырлар	Ақсу ауылынан өтетін жолда Сайрам ауылының шеткі аймағында биік төбеде орналасқан.
2	Қарашаш Ана кесенесі	VIII ғасыр	Түркістан облысы, Сайрам ауданы, Сайрам ауылында орналасқан
3	Қазы Байзави әулие	XIX ғасыр	Сайрам қыстағының Оңтүстік дарбазасынан шыға беріс тұсының сол жағында орналасқан. Қаратөбе ауылы, Ю,Сареми көшесі, н/ү. Аудан орталығынан 25 шақырымды құрайды
4	Сүзік ата кесенесі	XII-XVI ғасырлар	Сайрамның оңтүстігіндегі төбешікте, Қаратөбе ауылы, аудан орталығынан 4 шақырым жерде орналасқан.
5.	Ақ ата баба кесенесі	X-XI ғасырлар	Сайрам ауылы, Ақ ата баба көшесінде орын тепкен. Аудан орталығынан 20 шақырым жерде орналасқан.
6.	Қыдыр мешіт мұнарасы	XI ғасыр	Сайрам ауылы Ә.Темір көшесінде, аудан орталығынан 20 шақырым жерде орналасқан.
7.	Қожа Салық кесенесі.	XVII ғасыр	Сайрам ауылы, Ә.Темір көшесі бойында, аудан орталығынан 21 шақырым қашықтықта орналасқан.
8.	Мірәлі баба кесенесі	XIX ғасырдың II жартысы	Сайрам ауылы Ә.Темір көшесінде, аудан орталығынан 20 шақырым қашықтық жерде орналасқан.

1	2	3	4
9.	Балегардан баба кесенесі	XIX ғасыр	Сайрам ауылы Ю.Сареми көшесінің бойында, аудан орталығынан 21 шақырым жерде орналасқан.
10.	Махмутхан ата кесенесі	X ғасыр	Сайрам ауылы Ибрагим ата көшесінде, аудан орталығынан 21,5 шақырым жерде орналасқан.
11.	Жуас баб		Құрлық ауылы, Жуас баб көшесінің бойында, аудан орталығынан 25 шақырым қашықтықта жатыр.
12.	Жаныс баба кесенесі.		Қарамұрт ауылы, Полатов көшесіндегі кесене.
13.	Мариям Ана (мешіті) кесенесі	XIV ғасыр	Шымкент қаласы, Әмір Темір көшесі 225Б, орналасқан, аудан орталығынан 22,5 шақырым қашықтықта жатыр.
14.	«Әбділ-Өзиз баб» кесенесі	766 жылы	Шымкент қаласы, Қаратау ауданы, Сайрам тұрғын үй алабында орын тепкен.
15.	Сықым баба ескерткіші.		Аудан орталығынан 15 шақырым жерде, Жібек-жолы ауылында орналасқан.

Зерттеу жұмысы көрсеткендей, кесенелер мен күмбездер аудан орталығынан қашық емес, біркелкі шамадағы арақашықтықта орналасқан. Олардың бір-біріне жақын, бір ауылдың аумағында да орналасқандары кездеседі. Сондықтан осы бағытта әртүрлі мерзімге арналған маршруттық бағыттарды ұйымдастыруға болады.

Қазіргі таңда киелі орындарды ауданның туризм бағытын дамыту мақсатында қолдану үрдісі дамып келеді. Ауданда туристік маршруттар дайындалған. Аталған маршрутқа «Манкент» шипажайы, «Сықым баба» және «Жаныс баба» кесенелері енгізіліп отыр. Туристік маршруттардың бойында инфрақұрылымды жетілдіру мақсатында Сайрам ауданы бойынша «Батыс Еуропа-Батыс Қытай» халықаралық көлік дәлізі бойында 11 қызмет көрсету нысаны орналасып, қызмет көрсетуде.

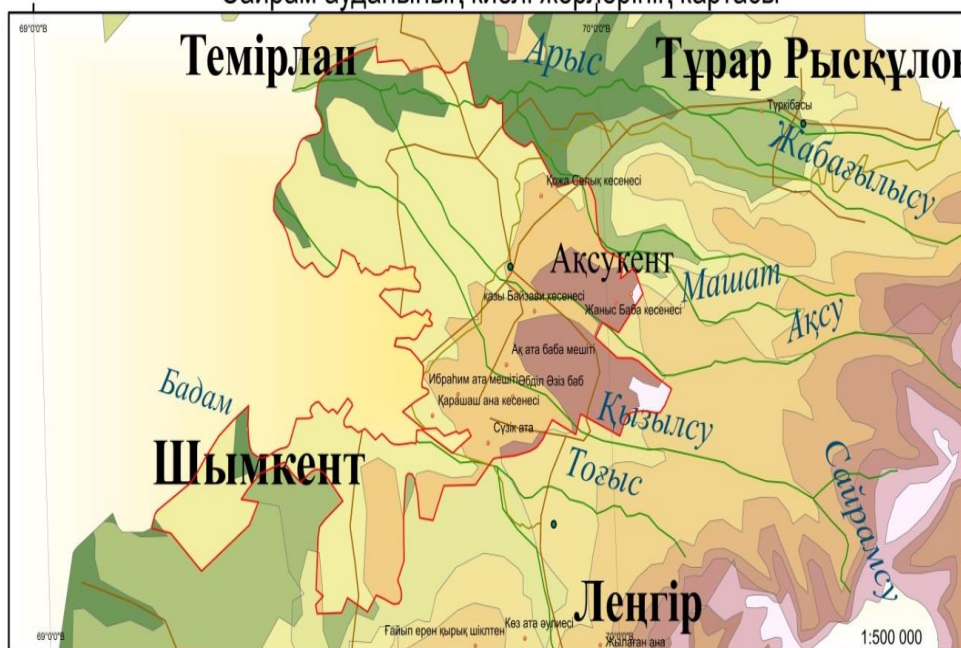
Екіншісі - тарихи-мәдени ескерткіштер. «Сайрамда бар сансыз баб, Отырарда отыз баб, Түркістанда түмен баб, баптардың бабы Арыстан баб, ең үлкені Хален баб» екені баршамызға мәлім. Осы тұста тілге тиек еткен жөн, 2017 жылы туристік маршрут дайындалып, оған жоғарыда аталған үш нысан енгізілген. Осы бағытқа Қарамұрт ауылдық округінде орналасқан, Қытай тарихнамасында «садағы мен семсері» қолынан түспеген қаһарман қолбасшы болған Хален баб және Көлкент ауылында орналасқан Қазақ ханы Абылай ханның бекінісі болған «Ханқорған төбесін» туристік маршрут тізіміне енгізіп, оларды жан-жақты насихаттау, жарнамалау жұмыстары жүргізіліп жатыр. Екінші бағыт бойынша әсіресе Ханқорған төбесін ашық аспан мұражайы ету мақсатында игі жұмыстар атқарылып келеді. Жинақталған материалдар негізінде аудан территориясындағы туристік нысандарды жіктеп, төмендегідей кесте түрінде көрсеттік (4-кесте).

Кесте - 4 – Сайрам ауданының туристік нысандары

Сайрам ауданының туристік нысандары			
Табиғи-рекреациялық	Тарихи-археологиялық	Емдік-сауықтыру	Тәуеп ету
Ақсу-Жабағылы, Өгем және Қаржантау жоталары, Б.Тянь-Шань, Ақсу шатқалы, және Сайрамсу шатқалдары	Сайрам, Мәртөбе, Қарауыл төбе	Манкент	Ибраһим ата, Қарашаш ана, Қазы Байзави әулие, Сүзік ата, Ақ ата баба, Қожа Салық ата, Мірәлі баба, Балегардан баба, Махмутхан ата, Жуас баб, Жаныс баба, Мариям Ана, «Әбділ-Әзиз баб», Сиқым баба,

Түркістан облысы, Сайрам ауданының 1.500 000 масштабтағы 2003 жылғы топографиялық картасын негізге ала отырып, ауданның физикалық географиялық 1:200 000 масштабтағы картасы және Сайрам ауданының 2006 жылғы бас жоспары негізінде 1:20 000 масштабтағы картасы құрастырылды. Картаны құрастыру ArcGIS 9,3 бағдарламасы негізінде жасалынды.

Сайрам ауданының киелі жерлерінің картасы

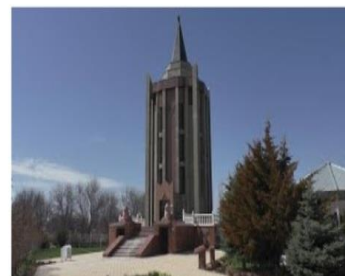

Шартты белгілер:

- Көлдер
- Елді мекендер
- Автожолдар
- Теміржолдар
- Өзендер
- Киелі жерлер

Сүзік ата

Жаныс баба кесенесі

Зерттеу жұмысын жүргізу барысында жоғарыдағы аталған нысандар мен қалың жұртшылыққа жақсы таныс нысандарды кіріктіре отырып, маршруттық бағыттар ұйымдастырдық.

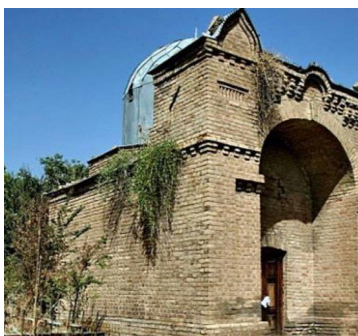
Маршрут: Ибрагим ата-Қарашаш ана-Мирали баба-Сүзік ата кесенелері

Ибрагим ата кесенесі

Қарашаш ана кесенесі

Мирали баба кесенесі

Сүзік ата кесенесі

Маршрут: Мәртөбе-Ханқорған-Сайрамсу-Сиқым баба

Мәртөбе

Ханқорған төбесі

Сайрам су шатқалы

Сиқым баба монументі

*Ескерту: М.Әуезов атындағы ОҚУ-нің студенттері қатысқан экскурсиялар
Қорытынды

Қорыта айтқанда, «Болашаққа бағдар: рухани жаңғырудың ең басты шарты - ұлттық кодымызды сақтай отырып, өскелең ұрпақ бойына жалпыұлттық қасиетті орындар ұғымын

сіңіру. «Қазақстанның киелі жерлер географиясы» жобасының аясында табиғи және мәдени нысандар, зайырлы және діни сәулет ескерткіштері, халық арасынан шыққан көрнекті тұлғалардың кесенелері мен қорымдары кеңінен насихатталып, зерттеу жұмыстары жүргізіліп келеді. Бүгінгі таңда біздер осы жоба аясында сан алуан жұмыстар атқарудамыз. Атап айтсақ, ғылыми жобалар, дипломдық жұмыстар, магистрлік диссертациялар, ғылыми мақалалар және М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университетінің «География» БББ «Қазақстанның киелі жерлер географиясы» (бакалвр), «Түркістан облысының киелі жерлер географиясын зерттеудің ғылыми-теориялық негіздері» (магистратура) атты арнайы оқу пәндері енгізілген. Бұл жұмыстар әлі де жалғасын табары сөзсіз.

Мақаланың негізгі қорытындыларын төмендегідей түйіндеуге болады:

- Сайрам ауданының киелі жерлер географиясы, оның компоненттерінің тарихи-мәдени ерекшеліктері теориялық-әдістемелік контексте зерттеліп, аумақтың тарихи қасиеттері жағынан басты көрсеткіштері бағаланды.
- Сайрам ауданының киелі жерлер географиясының потенциалын бағалауды анықтайтын киелі және әулие орындарының кеңістіктік таралуы мен алуан түрлілігі зерттелді.
- Сайрам ауданының киелі жерлер географиясының потенциалына баға берілді, киелі және әулие орындардың туризм саласын дамытудағы алғышарттары анықталды.
- Аудандық масштабта жүргізілген зерттеулер негізінде жинақталған материалдар ой елегінен өткізіліп, талдау жасалынды.

Халқы қасиетті, топырағы киелі саналатын Сайрам өңірі тарихи-мәдени және рухани орындарға аса бай өлке болып табылады.

Халқымыз ежелден келе жатқан қасиетті, киелі мекенін қадір тұтып, қастерлей білген. Қойнауына құпия сырды бүккен тылсымға толы мекендер біздің топырағымызда да аз емес. Туған жеріміздің әр тасының өзі жұмбағы мол сыр сандық секілді. Егер салиқалы да парасатты ой шыңынан бағдарлай білсеңіз, тарих деген ұлы ұғымның қайталанбас, бағасыз кен байлығына кенеле беретініңіз табиғи құбылыс.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Назарбаев Н. Ә. Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру // Егемен Қазақстан. 2017. 12 сәуір.
2. Мұстапаева А. Қазақстандағы киелі жерлер географиясының объектілерін зерттеу тарихы. 2018. 31 шілде. 1304 б.
3. Қазақстан: Ұлттық энциклопедия. URL: <https://kk.wikipedia.org/wiki> (дата обращения: 09.10.2024).
4. Sayram District карта. URL: <https://yandex.kz/maps/116943/sayram-district/hybrid/?ll=69.875266%2C42.403930&z=11> (дата обращения: 09.10.2024).
5. Қазақ мәдениеті: Энциклопедиялық анықтамалық / Алматы: Аруна Ltd, 2005. 415 б. ISBN 9965-26-095-8.
6. Қазақстан: Ұлттық энциклопедия. URL: <https://kk.wikipedia.org/wiki> (дата обращения: 09.10.2024).
7. Қазақстан: Ұлттық энциклопедия. URL: <https://kk.wikipedia.org/wiki> (дата обращения: 09.10.2024).
8. Досжан Р., Әуелбекова А. Киелі жерлердің рухани маңызы // Егемен Қазақстан. 2018. 20 қараша.
9. Зұлпыхар А. Оңтүстік Қазақстанның киелі жерлері мен әулие адамдары. –

Қарағанды, 2015. – 32 б.

10. Қазақ мәдениеті: Энциклопедиялық анықтамалық / Алматы: Аруна Ltd, 2005. 415 б. ISBN 9965-26-095-8.

11. Түркістан облысындағы киелі орындар. URL: https://el.kz/t-rkistan_oblysynda-y_kieli_oryndar_40961/ (дата обращения: 09.10.2024).

12. Шымкент шаһарындағы көне орындар. URL: <https://baq.kz/news/othernews/shymkent-sha-arynda-y-k-ne-oryndar/> (дата обращения: 09.10.2024).

REFERENCES

1. Nazarbaev N. Ä. Bolaşaqqa baғdar: ruhani jañgyru [Orientation to the future: modernization of public consciousness] // Egemen Qazaqstan. 2017. 12 säuir.

2. Müstapaeva A. Qazaqstandaғы kieli jerler geografiasynyñ obektlerin zertteu tarihy [History of the study of objects of the geography of sacred places in Kazakhstan]. 2018. 31 şilde. 1304 b.

3. Qazaqstan: Ülttyq ensiklopedia. [Kazakhstan: National Encyclopedia.] URL: <https://kk.wikipedia.org/wiki> (data obraşenia: 09.10.2024).

4. Sayram District karta. URL: <https://yandex.kz/maps/116943/sayram-district/hybrid/?ll=69.875266%2C42.403930&z=11> (data obraşenia: 09.10.2024).

5. Qazaq mädenietі: Ensiklopedialyq anyqtamalyq [Kazakh culture: an encyclopedic reference book] / Almaty: Aruna Ltd, 2005. 415 b. ISBN 9965-26-095-8.

6. Qazaqstan: Ülttyq ensiklopedia. [Kazakhstan: National Encyclopedia.] URL: <https://kk.wikipedia.org/wiki> (data obraşenia: 09.10.2024).

7. Qazaqstan: Ülttyq ensiklopedia. [Kazakhstan: National Encyclopedia.] URL: <https://kk.wikipedia.org/wiki> (data obraşenia: 09.10.2024).

8. Dosjan R., Äuelbekova A. Kieli jerlerdiñ ruhani mañyzy [Spiritual significance of sacred places] // Egemen Qazaqstan. 2018. 20 qaraşa.

9. Zülpyhar A. Oñtüstik Qazaqstannyñ kieli jerleri men äulie adamdary. [Sacred places and holy people of southern Kazakhstan.] – Qaraғandy, 2015. – 32 b.

10. Qazaq mädenietі: Ensiklopedialyq anyqtamalyq [Kazakh culture: an encyclopedic reference book] / Almaty: Aruna Ltd, 2005. 415 b. ISBN 9965-26-095-8.

11. Türkıstan oblysyndaғы kieli oryndar. [Sacred places in the Turkestan region.] URL: https://el.kz/t-rkistan_oblysynda-y_kieli_oryndar_40961/ (data obraşenia: 09.10.2024).

12. Şymkent şaharyndaғы көне oryndar. [Ancient sites in the city of Shymkent.] URL: <https://baq.kz/news/othernews/shymkent-sha-arynda-y-k-ne-oryndar/> (data obraşenia: 09.10.2024).

Р. КЕНЖЕБАЙ

Педагогика ғылымдарының кандидаты,
доцент, М. Әуезов атындағы Оңтүстік
Қазақстан университеті
(Қазақстан, Шымкент), E-
mail: mega.rabiga@list.ru

А.К. КУРБАНИЯЗОВ

География ғылымдарының кандидаты,
профессор, Халықаралық туризм және
меймандостық университеті
(Қазақстан, Түркістан), E-mail:
a.kurbaniyazov@iuth.edu.kz

Б. ТАСБОЛАТ

География ғылымдарының докторы, доцент,
М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан
университеті
(Қазақстан, Шымкент)

10.08. 2024 ж. баспаға түсті

30.09.2024 ж. басып шығаруға қабылданды

R. KENZHEBAI¹, A. KURBANIAZOV², B. TASBOLAT¹

¹*M. O. Auezov South Kazakhstan State University
(Kazakhstan, Shymkent), E-mail: mega.rabiga@list.ru*

²*International University of Tourism and Hospitality
(Kazakhstan, Turkestan), E-mail: a.kurbaniyazov@iuth.edu.kz*

GEOGRAPHY SACRED PLACES OF THE SAIRAM REGION AND ITS IMPORTANCE IN THE DEVELOPMENT OF TOURISM

Abstract. *The article is devoted to the study of geography and cartography of the sacred sites of the Sairam district of Turkestan region. 100 sites of the Sairam district "Sacred geography of Kazakhstan" are included and not included in the list of sacred places. The analysis of the modern physical and geographical location of the studied area is carried out. The geography of the sacred sites of the Sairam district of Turkestan region has been thoroughly studied, sacred sites and sites have been considered, their analysis has been carried out and displayed on the map page. The purpose of the work is to study the geography and the current state of the sacred sites of the Sairam district. To analyze each object of the sacred land, taking into account the natural and cultural heritage of the Sairam district, to depict new objects that are not included in the "geography of sacred places of Kazakhstan" in the form of tables and on the surface of the map using GIS technology. Research methods - analytical review, comparative geographical, cartographic, and geoinformation methods were used in the study of the topic. During the research, a map of the sacred geography of the Sairam district was compiled and presented in the form of a table using GIS technology. Routes of the sacred objects of the district have been compiled.*

Keywords: *Turkestan region, Sairam district, Geography of sacred sites, mapping, geoinformation technologies*

Р. КЕНЖЕБАЙ¹, А. КУРБАНИЯЗОВ², Б. ТАСБОЛАТ¹

¹*Южно-Казахстанский университет им. М.О. Ауэзова
(Казахстан, Шымкент), E-mail: mega.rabiga@list.ru*

²*Международный университет туризма и гостеприимства
(Казахстан, Туркестан), E-mail: a.kurbaniyazov@iuth.edu.kz*

ГЕОГРАФИЯ САКРАЛЬНЫЕ МЕСТА САЙРАМСКОГО РАЙОНА И ЕЕ ЗНАЧЕНИЕ В РАЗВИТИИ ТУРИЗМА

Аннотация. *Статья посвящена вопросам изучения географии и картографии сакральных мест Сайрамского района Туркестанской области. 100 объектов Сайрамского района «Сакральная география Казахстана» включены и не включены в список сакральных мест. Проведен анализ современного физико-географического положения исследуемого района. Тщательно изучена География сакральных мест Сайрамского района Туркестанской области, рассмотрены география сакральных мест, проведен их анализ и отображены на странице карты. Цель работы - изучение географии и современного состояния сакральных мест Сайрамского района. Провести анализ каждого объекта сакральной земли с учетом природно-культурного наследия Сайрамского района, изобразить новые объекты, не вошедшие в «Географию сакральных мест Казахстана», в виде таблиц и на поверхности карты с помощью ГИС технологии. Методы исследования - при изучении темы использовались аналитический обзор, сравнительно-географический,*

картографический, геоинформационный методы. В ходе исследования с помощью ГИС технологии была составлена и представлена в виде таблицы карта сакральной географии Сайрамского района. Составлены маршруты сакральных объектов района.

Ключевые слова: *Туркестанская область, Сайрамский район, География сакральных мест, картографирование, геоинформационные технологии*